

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 5, NUMBER 2, 2016

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 5, No. 2, 2016

DANČIŠIN, V.: Conceptualisation of the Border Studies: Past and Present.
Annales Scientia Politica, Vol. 5, No. 2 (2016), pp. 6 – 14.

Abstract:

The study provides a summary of the most crucial conceptualisations regarding border studies. The aim is to introduce main concepts and categories employed by scholars in the field of border studies. Conceptualization of border studies point out that the issue of borders offer full range of possibilities for research.

Keywords:

Border studies, Conceptualisations, Functionalistic approach, Postmodern approach, Critical analysis, Geopolitics

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy KEGA 054PU-4/2016 „Výskum hraníc a cezhraničná spolupráca: rozšírenie ponuky vysokoškolského vzdelávania v politických vedách“.

VLADIMÍR DANČIŠIN

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: vladimir.dancisin@unipo.sk

KONCEPTUALIZÁCIE VÝSKUMU HRANÍC: MINULOSŤ A SÚČASNOSŤ

VLADIMÍR DANČIŠIN

Institute of Political Sciences
Faculty of Arts
University of Prešov
Slovak Republic
Email: vladimir.dancisin@unipo.sk

Abstract:

The study provides a summary of the most crucial conceptualisations regarding border studies. The aim is to introduce main concepts and categories employed by scholars in the field of border studies. Conceptualization of border studies point out that the issue of borders offer full range of possibilities for research.

Keywords:

Border studies, Conceptualisations, Functionalistic approach, Postmodern approach, Critical analysis, Geopolitics

Úvod

Prvé systematické konceptualizácie hraníc sa objavili na konci 19. a začiatku 20. storočia a ich vývoj bol pomerne dynamický. Prvotné štúdie sa zaoberali samotným významom hraníc, spôsobom ich vzniku, demarkácie a delimitácie. Výrazný vplyv na rozvoj výskumu hraníc mali geopolitické koncepty vychádzajúce z toho, že geografické podmienky (nerastné suroviny, pôda alebo vodné toky), ktoré majú štáty k dispozícii, určujú politiku voči svojim susedom. Po druhej svetovej vojne sa problematika *border studies* dostala do úza-

dia, ako prirodzený dôsledok zneužitia geopolitických teórií nacistickým Nemeckom. V polovici 20. storočia sa pozornosť zamerala na problém dobrých a zlých hraníc, čo vyústilo do diskusií o funkciách hraníc. Pozornosť sa sústredila na hranicu ako na fyzický priestor (fyzický bod kontaktu/konfliktu), v ktorom sa rôzne kultúry, národy, spoločenské skupiny stretávajú a navzájom komunikujú. Postupne sa vyprofilovali dva odlišné prístupy. Na jednej strane výskumu boli tí, ktorí sa sústredili na aktuálne problémy života na hranici, teda na migráciu, osídľovanie, na problém identity, zamestnanosti, zdravia, resp. na problémy životného prostredia. Druhá skupina teoretikov sa zameriavala na sociálne hranice v rámci hraničného prostredia, na všetky správanie sa, ktoré zahrňujú spory, konflikty, resp. zmeny identity.

Štúdia vychádza a nadväzuje na dostupné prehľadové práce venujúce sa konceptualizáciám výskumu hraníc, ktoré boli vydané autorami ako V. Kolossov (2005), A. Paasi (2011), J. Scott (2011), resp. J. Laine (2015). Cieľom predloženého textu je poskytnúť syntézu poznatkov o výskume hraníc prostredníctvom zmapovania hlavných smerov výskumu od geopolitických koncepcií až po súčasné trendy a prístupy k výskumu hraníc.

Geopolitické koncepcie výskumu hraníc

Geopolitické koncepcie sa stali populárne predovšetkým v Nemecku¹, a sú späté s výskumom Friedricha Ratzela, Otta Maulla a Karla Haushofera. Nemeckí autori patrili medzi pionierov politickej geografie a problematike výskumu hraníc. Ich výskum sa zamerával na vzťah medzi zmenou hraníc i rozvojom národných štátov a geografickým rozvíjaním sfér vplyvu jednotlivých štátov. Teória F. Ratzela, O. Maulla a K. Haushofera je založená na skutočnosti, že základným predpokladom na ktorom stojí usporiadanie ľudskej spoločnosti v priestore sú prírodné a deterministické zákony. Z takto vymedzeného usporiadania spoločnosti vyplynulo, že štát je živý organizmus a hranice sú obranný nástroj štátu.

Friedrich Ratzel je všeobecne považovaný za prvého geografa, ktorý rozpracoval teóriu hraníc. Ratzel bol zakladateľom nemeckej geopolitickej školy. Svoju teóriu rozpravoval v dvoch dielach: *Politická geografia* (1897), prináša prepracovaný termín politická geografia, ako ho definoval francúzsky štátnik Turgot v 18. storočí; *Antropogeografia* (1899) sa venuje termínu *antropogeografia* a jeho dostredivosti prepojil tri vedné disciplíny: antropológiu, geografiu a politológiu. Antropogeografia mala charakter mostu medzi prírodovedne ladenou fyzickou geografiou na jednej strane a na menej exaktných základoch postavenými sociálnymi vedami na druhej strane. Ratzel vypracoval podložie systematickej humánnej geografie a jej ambíciu uchádzať sa o status spoločenskej vedy.

Ratzelova geopolitika sa opierala o dva teoreticko-metodologické prístupy: geografický determinizmus (geodeterminizmus) a sociálny darwinizmus. Podľa geografického determinizmu deterministický princíp kontroluje vývoj štátov. Geografické podmienky sú základným určujúcim faktorom. Ratzel zdôrazňoval, že prostredie výrazným spôsobom ovplyvňuje spôsob života obyvateľstva, aj keď je dôležité ako obyvateľstvo dokáže využiť potenciál konkrétneho teritória. V kombinácii so sociálnym darwinizmom založenom na téze „silnejší prežije“, chápal štáty ako odlišné biologické organizmy bojujúce o životný priestor a o pre-

žitie. Ratzel vymedzil hranice ako „periférny orgán“, ako bariéru medzi dvoma odlišnými prostrediami. Ratzelov determinizmus predpokladal prítomnosť strachu z existencie slabých hraníc, sám vnímal hranice ako dôležitý prvok ochrany.

Ratzel v diele *Der Lebensraum* (1901) rozvinul ideu, podľa ktorej národy s vyššou rasovou hodnotou majú právo usilovať sa o získanie územia na úkor národov s nižšou rasovou hodnotou. Štát s veľmocenskou ambíciou musí viesť boj o život a usilovať sa o rozširovanie teritória. Kolonizačné výboje sú v jeho koncepte nevyhnutnosťou. Štáty musia rásť, rozvíjať sa a mať dynamické hranice, a tie sa môžu časom meniť. Pre Ratzela sa hranice stali nepodstatné z dôvodu, keď sa rozvíjajúci štát zákonite musí anexiou získať ďalšie územie, a to mu umožní rozvíjať sa. Ratzel rozpracoval ideu štátu, ktorý sa nachádza v permanentnom boji o prežitie. V tomto boji štát získava vplyv, alebo ho stráca v priamej úmere voči tomu, ako sú silní jeho konkurenti. Rozpínavosť štátu je podľa Ratzela prirodzená, čím v konečnom dôsledku ospravedlňuje vojnu, a tá je vnímaná ako prirodzené a nutné zlo. V Ratzelovom vnímaní štáty ako živé organizmy majúce prirodzené hranice vplyvu sú permanentne konfrontované s inými živými organizmami.

Výrazným spôsobom sa o rozvoj teórie viažucej sa na výskum hraníc pričínil O. Maull, ktorý nadviazal na práce Ratzela a systematicky rozpracovával biodeterministické a geodeterministické koncepty na vývoj európskych štátov. Pre Maulla bolo prírodné predurčenie ústredným prvkom ovplyvňujúcim vzťah medzi spoločnosťou a prostredím. Na rozdiel od Ratzela, nepovažoval štáty za živé organizmy v biologickom zmysle slova, ale za „organizáciu“ vytvorenú ľudskými spoločnosťami s cieľom ich ochrany a zabezpečenia životaschopnosti existujúcich kultúrnych skupín. Maull sa zaujímal o formovanie hraníc a ich vzťah na politiku konkrétnych jednotlivých štátov.

Pracoval s termínmi dobré hranice a zlé hranice (*good borders* a *bad borders*), ktoré odlišoval na základe rozvinutosti ich obranného charakteru a stability. Zlé vytvorené hranice (hranice porušujúce prirodzené zákony tvorby hraníc) spôsobujú konflikty a nestabilitu medzi štátmi. Dobré hranice sa zhodujú s prírodnými úkazmi ako hory, rieky a/alebo ide o sociálno-etnické hranice (ako napr. jazykové oblasti,

¹ Geopolitické koncepcie v rámci anglosaskej školy rozvíjali hlavne Halford John Mackinder a Nicholas John Spykman.

kultúrne oblasti). Dobré hranice musia plniť funkcie mostu aj filtra, umožňujú zodpovednú ochranu štátu a súčasne umožňujú styk a obchod medzi štátmi.

Vrchol nemeckej geopolitickej školy predstavuje Karl Haushofer, ktorý plne legitimoval expanzívne úsilie štátu. K. Haushofer bol reprezentantom nemeckej geopolitiky druhej generácie (mníchovskej školy). Haushofer nadväzoval na Ratzela, ktorý pracoval s tézou existencie vyššej rasy, rasy s vyššou hodnotou, a tá má prirodzený nárok na väčší životný priestor. Haushofer za vyššiu, nadradenú rasu považoval nemeckú árijskú rasu. Haushofer rozvinul aj Ratzelovu teóriu životného priestoru. Podľa Haushofera reálne je nedostatok životného priestoru pre všetkých. Hranice sú miestom, kde prebiehajú konflikty medzi štátmi a kde štáty osvedčujú svoju zdatnosť. Hranice vnímal ako politické izobary kontinuálne podliehajúce zmenám a vplyvom konfliktov, vojenského expanzionizmu a územného dobývania. Haushofer rozdeľoval štáty na statické a dynamické. Dynamické štáty (ako napr. Nemecko, Japonsko, USA) majú rozvíjajúci sa charakter, a ten si žiada väčší životný priestor. Úsilie o väčší priestor nevyhnutne vedie ku konfliktom so statickými štátmi, ktoré sú predurčené na postupný zánik. Iba najsilnejšie národy majú nárok na veľký životný priestor. Rozvíjajúce štáty sú dynamické. Statické národy smerujú k svojmu úpadku a postupnému zániku.

Názory a geopolitické koncepty Ratzela, Maulla, Haushofera alebo Pencka poskytli teoretický základ a vedeckú iniciáciu na sformovanie téz pre imperialistickú politiku a prispeli výraznou mierou k formovaniu národných politík na konci 19. a na začiatku 20. storočia, čo ovplyvnilo praktickú politiku nacistického Nemecka, ale aj Talianska a Japonska. Geopolitické koncepty Ratzela a jeho nasledovníkov boli kritizované a považované za neprijateľné hlavne po druhej svetovej vojne. Autori, medzi nimi R. Hartshorne, považovali za pseudovedecké chápanie štátu za živý organizmus, čo výrazným spôsobom diskreditovalo politickú geografiu ako vednú disciplínu.

Funkcionalistický prístup k výskumu hraníc

Funkcionalisti presunuli pozornosť z hranice ako politického limitu štátu na hranicu ako sociálno-teritoriálny konštrukt, v ktorom neustále prebieha proces komunikácie a sociálnej interakcie. Funkcionalisti vnímali, že život na hranici je prebiehajúci a dynamický proces ovplyvnený premennými závislými od sociálneho kontextu.

Pionierom funkcionalistického prístupu bol Američan Richard Hartshorne, ktorý je v anglo-americkéj tradícii výskumu hraníc považovaný za jedného z najvýznamnejších a najvplyvnejších geografov. Hartshorne bol kritikom Ratzelovho vnímania biodeterminizmu a antropogeografie. Hartshorne (1939) kritizoval nemeckú školu a odmietal deterministický spôsob uvažovania o prepojení prírodných podmienok a charakteru spoločnosti. Podľa Hartshorna (1939, 1958) prírodné podmienky nemajú zásadný vplyv na spoločnosť, sú to nezávislé premenné. Pre Hartshornov výskum bolo nevyhnutnou podmienkou pre politickú geografiu, aby založila svoju činnosť na systematickej metodológii podloženej objektívnymi a overiteľnými faktami. Hartshorne bol spoluvytvorcom chorologickej (chorografickej) koncepcie, ktorú koncipoval ako nomoteticko-idiografickú vedu založenú na kauzálnych vzťahoch. Jej hlavným cieľom bol výskum územnej diferenciacie regiónov, chápaných ako unikátnych entít (Hartshorne 1939), čím presadil svoj ideový koncept regionálno-geografickej paradigmy. Región bol pre Hartshorna (1939) základná geografická jednotka analýzy, v ktorej sa nachádzajú, kombinujú a navrstvujú jedinečné javy odlišujúce región od iných regiónov. Územnú diferenciaciu (*areal differentiation*) vnímal ako základný stavebný kameň humánnej geografie, jej cieľ spočíval v schopnosti popísať, pochopiť a vysvetliť ako aj prečo sa rôzne oblasti odlišujú charakteristikami obyvateľstva a ich správaním sa.

V rámci funkcionalistickej školy sa stali prelomovými tri práce: Kristofova práca *The Nature of Frontiers and Boundaries* (1959), štúdia Juliana Minghiho *Boundary Studies in Political Geography* a Prescottova práca *The Geography of Frontiers and Boundaries* (1965). Ladis Kristof, Julian Minghi a Victor Prescott presadzovali nový spôsob skúmania hraníc, objektom záuj-

mu politických geografov mali byť funkcie hraníc. Vo svojom výskume sa zamerali na hranice z pohľadu procesov budovania národných štátov ako aj foriem ich sociálno-politického usporiadania.

Ladis Kristof nadviazal na nemeckého geopolitika Karla Haushofera, ktorý označil hranice ako „zóny trenia“. Kristof (1959) vnímal hranice ako stabilizačný prvok v politickej štruktúre štátu na národnej i medzinárodnej úrovni. Hranice sú pre neho významným medzníkom medzi uplatňovaním národnej (štátnej) a medzinárodnej politiky. Kristof vnímal hranice ako prostriedok, ktorý rozdeľuje a oddeľuje, teda za nástroj, ktorý posilňuje teritoriálnu integritu štátu a za prostriedok, ktorý má centripetálnu funkciu. Podľa L. Kristofa hranice jednoznačne vymedzujú konkrétne politické jednotky, čím sa oddeľujú jurisdikcie od seba.

Kristof odlišoval hranice v dvoch významoch: *frontier* a *boundaries*. Hranice ako *frontier* majú centrifugálnu funkciu, tie majú charakter integrácie rôznych vplyvov. Kristof vnímal *frontier* ako „zónu prechodu“ z jedného spôsobu života do druhého. Má integračnú funkciu a je nastavená smerom von. Hranica vo význame *frontier* označuje oblasť, kde sa jedna entita končí a iná začína. V skutočnosti však nie je možné moment konca a začiatku jednoznačne definovať, alebo určiť. Skôr ide o abstraktné vnímanie hranice s postupným vytrácaním sa vplyvu jednej entity a nadobúdaním vplyvu inej. Na druhej strane, funkciou hranice (*boundary*) je zabrániť prieniku medzi rôznymi spôsobmi života a vplyvmi, teda má oddeľujúcu funkciu. Hranica vo význame *boundary* označuje líniu, na ktorej sa stretávajú dva štáty. Je presne určená a oddeľuje dve entity od seba. Pohľadom na túto líniu je možné odlíšiť pojmy „naše - vaše“, „my - oni“, „vnútri - vonku“, „tu - tam“ a pod. Takéto vnímanie hranice ilustruje, že problém hranice zahŕňa takmer každý aspekt života.

J. Minghi (1963) upozornil na to, že skúmanie medzinárodných hraníc v politickej geografii musí brať do úvahy skutočnosť, že hranice, ako prostriedok politického rozdelenia, oddeľujú od seba ľudí rôznych národností s iným ikonografickým pozadím. J. Minghi (1963) nástojil na tom, že štúdium hraníc musí byť interdisciplinárne a musia sa brať do úvahy sociologické, kulturologické či ekonomické

aspekty priestorových vzorcov správania, ktoré sa javia dôležitejšie ako samotná viditeľnosť hranice oddeľujúcej dva štáty. Aj austrálsky geograf J. R. Prescott (1987) kritizoval prístup skúmania hraníc, keď sa výskum sústredil na prípadové štúdie sporných hraníc, na vývoj a na zmeny hraníc, resp. na skúmanie demarkácie a delimitácie hraníc. J. R. Prescott sa usiloval skúmať funkcie hraníc, ich priepustnosť, ich vzťah k jednotlivým prvkom krajiny, preto vnímal hranice ako limity určujúce suverenitu štátu, čo vyústilo do štátno-centralistického prístupu k funkcii hraníc.

Vplyvom prác L. Kristofa, J. Minghiho a J. R. Prescottta sa presunula pozornosť výskumu hraníc zo skúmania hraničnej línie na skúmania hraničných oblastí. Pozornosť venovaná vzniku hraníc a ich zmenám sa presunula na skúmanie hraníc ako sociálno-priestorovej komunikácie rôznych entít a odlišných kultúr.

V americkej škole sa v 50. rokoch 20. storočia presadil funkcionalistický prístup ku skúmaniu hraníc. Autori ako J. Minghi alebo O. J. Martínez sa zamerali na pohyb osôb, tovaru, informácií v hraničných regiónoch. Autori začali vytvárať modely cezhraničnej spolupráce. Hranice sa začali vnímať ako viacrozmerne a dynamické spoločenské inštitúcie. Pozornosť bola zameraná na cezhraničnú spoluprácu a na vplyv hranice na rozvoj spoločnosti.

O. J. Martínez (1994) vychádzal zo skutočnosti, na ktorú upozorňovali predstavitelia funkcionalizmu: otvorenosť/uzavretosť hranice má dopad na hraničnú oblasť. Charakteristiky hraničnej oblasti sú ovplyvňované tým, do akej miery je hranica otvorená, t. j. do akej miery je umožnený kontakt a vzájomné interakcie. O. J. Martínez skúmal pôsobenie odlišných kultúr na obidvoch stranách hranice a dopracoval sa k záveru, že v pohraničnom regióne sa vytvára mobilná „medzinárodná kultúra“ otvorená voči inováciám. Internacionalizácia kultúry stiera rozdiely medzi regiónmami na obidvoch stranách hranice. Internacionalizácia sa prejavuje vzájomným porozumením medzi ľuďmi z rôznych kultúr, jednoduchšou komunikáciou, výmenou skúseností, zvýšenou interakciou národných ekonomík. Podľa O. J. Martíneza (1994) obyvatelia v hraničnom prostredí si uvedomujú, že je v ich záujme existovať v nekonfliktnom prostredí, aj napriek stretu odlišných kultúr (národnej, etnickej, zahraničnej alebo špecifickej kultúry hraničného pro-

stredia). Martínezovo vnímanie hraničnej oblasti (*borderlands*) otvorilo možnosti na ďalší výskum rôznorodosti identít, sociálnych väzieb, formálnych, neformálnych, legálnych i ilegálnych vzájomných vzťahov medzi obyvateľmi na oboch stranách hranice.

V rámci funkcionalistického prístupu sa vo výskume hraníc upriamila pozornosť aj na ekopolitické otázky vzťahu medzi prirodzenými a politickými hranicami, ich funkciou a riešením cezhraničných sociálno-environmentálnych systémov (O'Loughlin, 1998, Young, 1997), resp. na význam hraníc pri urovnávaní medzinárodných konfliktov (Goertz, Diehl, 1992, Starr, Most, 1989).

Pragmatický prístup k výskumu hraníc

Pragmatický prístup k výskumu hraníc je primárne orientovaný na riešenie problémov. Cieľom pragmatického prístupu nie je samoučelne skúmať samotné hranice, skôr sa zameriava na otázky národnej (štátnej) identity a štátnych hraníc. Objektom skúmania sa stáva štruktúra sociálnej praxe v rámci hraničného priestoru. Pragmatický prístup nadväzuje na teóriu, podľa ktorej sú hranice a identity flexibilné, teda aj meniteľné.

Ideovým východiskom pragmatického prístupu na výskum hraníc bol posibilizmus, ktorý propagoval Francúz Paul Vidal de la Blache. De la Blache nadväzoval na nemeckú školu reprezentovanú F. Ratzelom. Oproti nemeckej antropogeografii však venoval väčšiu pozornosť vplyvu človeka na prírodné prostredie. Blache pripúšťal, že život ľudí ovplyvňuje geografický priestor, ktorý ich obklopuje, ale na rozdiel od environmentálneho determinizmu presadzoval ideu, že životné prostredie umožňuje viacero možností pre ľudský rozvoj a je len na ľuďoch samotných, akým smerom sa vyberú. Aj preto je vo svete množstvo rôznych spôsobov života. Blacheov posibilizmus rozvíjali L. Febvre alebo M. Bloch. Sústredili sa na ideu, že ľudia sú strojmi svojho šťastia a sú tými, ktorí dokážu využiť možnosti, ktoré im ponúka životné prostredie v ktorom žijú. Ľudským spoločenstvám priznávali status osobitnej existencie s možnosťou výberu, podmienenej okrem prírody aj sociálnymi, ekonomickými a kultúrnymi faktormi. Predstavitelia francúzskej antropogeografie presadzovali

humanistickú metodológiu a ich teórie sa opierali o sociologické koncepcie E. Durkheima.

Hlavným predstaviteľom pragmatického prístupu výskumu hraníc je írsky sociológ L. O'Dowd, ktorý v štúdiu *The Changing Significance of European Borders* (2002) vychádzal z toho, že hranice štátov Európy sa často menia, čím menia svoje funkcie a význam. Svoju konceptualizáciu založil na štvordimenzionálnom chápaní hraníc. Ide o štyri vzájomne prepojené dimenzie (funkcie) štátnych hraníc. Tieto dimenzie definoval prostredníctvom štyroch metafor (bariéra, most, zdroj príležitostí a symbol identity), ktorých význam sa môže prekryvať, ale aj im protirečiť:

1) *Bariéra* je vnímaná ako základná funkcia medzištátnych hraníc. Hranice sú vnímané ako prekážky integrácie. Majú významnú rozdeľujúcu funkciu. Hranica je regulovaná, kontroluje sa cezhraničný pohyb.

2) Hranica ako *most* medzi štátmi je založená na cezhraničnej spolupráci. Existuje spolupráca medzi lokálnymi politickými, administratívnymi a obchodnými elitami. Cezhraničné projekty umožňujú výraznejšiu interakciu vzťahov. Dochádza k interakcii procesov vylúčenia a spájania cezhraničných regionálnych a lokálnych komunít.

3) Funkcia ako *zdroj príležitostí* využíva asymetriu medzištátnych hraníc. Ekonomická alebo sociálna asymetria vytvára pôdu pre cezhraničný obchod, resp. nelegálne pašovanie. Odlišnosti v nastavení ochrany životného prostredia, využívanie dotácií, lacná pracovná sila, rôzna miera zdanenia ponúka možnosti investovania v iných štátoch. Čím je väčšia asymetria medzi susednými štátmi, tým je väčší priestor pre využívanie hranice ako zdroj prosperitu.

4) Hranica ako *symbol identity* vyjadruje významný prvok odlíšenia od „tých druhých“. V rámci cezhraničnej spolupráce môžu však hranice prispieť k posilneniu spoločnej identity cezhraničných regiónov, kde hlavne v regiónoch zaťažených negatívnymi historickými skúsenosťami môže dôjsť k posilneniu dôvery a sociálneho kapitálu. To v konečnom výsledku môže napomôcť ekonomickej a politickej spolupráci.

Štyri dimenzie hraníc je možné aplikovať na každú hranicu. Každá hranica dokáže plniť ktorúkoľvek z uvedených úloh. Rozdiel je v tom, že pre konkrétnu hranicu je niektorá

dimenzia významnejšia a iná zas menej významná, čím L. O'Dowd zdôraznil komplexnosť hraníc. Pre L. O'Dowda sú hranice pre ľudí nevyhnutné a vychádzajú z potreby niekam patriť a zaistiť pocit bezpečia a ochrany.

L. O'Dowd spolu s J. Andersonom (1999) sa dopracovali k záveru, že hraničné regióny môžu mať spoločné charakteristiky, ale vzhľadom na rôzne politické, sociálne a ekonomické podmienky na stranách hranice musí územná jednota vychádzať z využívania rozdielov v platoch, cenách alebo normách. Anderson a O'Dowd chápu výnimočnosť a heterogénnosť hraničných regiónov a zdôrazňujú skúmanie cezhraničných asymetrií. Asymetria ponúka veľký potenciál pre hraničné regióny. Pozitívna asymetria podnecuje cezhraničnú spoluprácu, keď sa ekonomické rozdiely medzi regiónmi vzájomne dopĺňujú, a to sa môže stať hnacou silou hospodárskeho vývoja. Rozdiely (ceny surovín, tovaru, služieb, úroveň plátov, právnych predpisov, daňového zaťaženia a pod.) môžu priniesť nové investície a cezhraničný región sa môže stať atraktívny pre rôzne skupiny podnikateľov. Negatívna asymetria predstavuje také obmedzenia, ktoré negatívne vplyvajú na cezhraničnú spoluprácu. Medzi obmedzenia patria rozdielne právne predpisy, komplikované administratívne postupy, nedostatočné informačno-komunikačné zabezpečenie, vízová povinnosť a pod. Pre uvedených autorov je „každá štátna hranica a každý pohraničný región unikátny“. Vzájomná interakcia procesov vylúčenia a spájania formuje identitu komunít. Anderson a O'Dowd (1999) skúmajú hraničné regióny cez prizmu vzťahov medzi susednými, centrálnymi i hraničnými regiónmi a inštitúciami štátu.

Pragmatizmus v rámci výskumu hraníc zdôrazňoval význam sociologického prístupu. Hranice vníma ako neustále meniace svoj význam a funkcie. Pre výskum je tak dôležité pochopiť hranice ako komplexnú politickú, ekonomickú, sociálno-kultúrnu a psychologickú konštrukciu.

Postmoderný prístup k výskumu hraníc

Postmoderný prístup ku skúmaniu hraníc sa stal populárny na konci 80. rokov 20. storočia a označuje sa za sociálno-konštruktivistický prístup. Postmoderný prístup je kritickým prístupom, skúma sociálne konštrukcie hraníc.

Predstaviteľmi tohto prístupu sú medzi inými A. Paasi, G. Toal, J. Agnew, ktorí nadviazali na teórie svetových systémov I. Wallersteina, P. Taylora, na postmoderné teórie a diskurzy M. Foucaulta a jeho nasledovníkov, ale aj na štrukturalistické teórie reprezentované A. Giddensom. Základými východiskami kritického prístupu sú viaceré interpretácie hraníc: hranice ako sociálno-kultúrne konštrukty, diskurzy dekonštrukcie hraníc, analýza neoliberalizmu a jeho vplyvu na národné štáty.

Kritický prístup a postmoderný prístup sa zamerali na vznik teritoriálnych identít. Bez skúmania sociálneho povedomia, sebauvedomenia a sebaidentifikovania sa s prostredím (štátnym, regionálnym i lokálnym) nie je možné pochopiť vplyv hranice na každodenný život obyvateľov. Kritický prístup nadväzoval na práce nórskeho kultúrneho antropológa F. Bartha, ktorý sa vo svojom výskume zameril na vzájomné kontakty a interakcie rôznych skupín, a to preto, lebo vytvárajú odlišné identity. F. Barth narušil primordialisť poňatie etnických skupín ako nemenných a pevne daných entít a zameril svoju pozornosť na premenlivosť hraníc etnických skupín, vzťahy medzi skupinami, ktoré na seba vzájomne reagujú.

Hlavným predstaviteľom sociálnej kritickéj školy je Fín A. Paasi (nar. 1955), ktorý svoje výsledky odvodil z výskumu realizovanom na fínsko-ruskej hranici a založil ho na odmietaní pozitivizmu a kritike základných konceptov politickej geografie vytvorenej od začiatku 20. storočia. Paasi vychádza z toho, že neexistuje žiadna základná nemenná podstata hraníc, regiónov alebo národných štátov. Naopak. Hranice, regióny i národné štáty vníma ako sociálno-kultúrne konštrukty, ktoré permanentne podliehajú zmenám.

Pre Paasiho (1986) sú hranice a regionálna identita spojené nádoby. Paasi nevníma región deterministicky ako prirodzene daný, ale ako sociálnu konštrukciu a historicky podmienený proces, ktorý je vytváraný ľuďmi. Významným dielom A. Paasiho je publikácia *The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitutions of Regional Identity* (1986), ktorá sa zaoberá procesom inštitucionalizácie regiónov. Teória inštitucionalizácie regiónov prepojila tému hraníc s problematikou regionálnej identity. Paasi pri analýze regionálnej identity odli-

šuje regionálnu identitu (povedomie) obyvateľov regiónu od identity (imidžu, obrazu) regiónu. Regionálne povedomie obyvateľov, ich stotožnenie sa s regiónom vplyva na identitu obyvateľov regiónu a identita regiónu, ktorá je vnímaná ako imidž regiónu v mysliach nielen vlastných obyvateľov regiónu, ale aj ľudí žijúcich mimo región.

Paasi spolu s Newmanom (1998) zdôrazňujú vo výskume hraníc dôležitosť skúmania sociálnych konštruktov a identít. Zdôrazňovali potrebu výskumu fenoménu hraníc z pohľadu spájajúceho prvku. Newman a Paasi poukázali aj to, aby pohľad lokálnych aktérov na hranicu nebol vnímaný tak, ako to robia vlády. Svojím prístupom zamerali výskum hraníc na „zmiznutie hraníc“, na úlohu hraníc na tvorbe sociálno-priestorovej identity. Tento trend výskumu je propagovaný aj J. Scottom (2011, s. 139), podľa ktorého sú hranice mnohoversťovné sociálne inštitúcie, ktoré okrem toho, že umožňujú individuám a spoločnostiam vytvárať vlastnú identitu, napomáhajú pocitu bezpečnosti a pohodlia.

V americkom prostredí v rámci kritického výskumu boli zverejnené kľúčové práce amerických, kanadských a mexických vedcov (Anzaldúová, 1987, Hicková, 1991, Beharová, 1993, Calderón, Saldívar, 1991, Rosaldo, 1989), ktorí skúmali inkluzívne funkcie hranice a faktory ovplyvňujúce cezhraničnú spoluprácu regionálnych a lokálnych aktérov na hranici medzi USA a Mexikom a USA a Kanadou. Práve mexicko-americká hranica sa stala významným laboratóriom výskumu, keďže táto hranica je výnimočná preto, lebo nikde inde sa nevyskytuje tak dlhá hranica medzi vyspelým, hospodársky rozvinutým štátom (označovaným ako štát „prvého sveta“) a štátom, ktorý je považovaný za ekonomicky málo rozvinutý (štát tretieho sveta).

Autori ako O. J. Martínez (1994), J. M. Heyman (1994, 2001), H. Donnan a T. M. Wilson (1999) nazerali na hranice z pohľadu hraničného regiónu, hranice vnímali ako zdroj príležitostí, významný prostriedok transformácie národnej identity a kultúry, teda ako miesto, kde konflikty síce vznikajú, ale sa aj riešia, ďalej ako miesto, ktoré ponúka nové príležitosti, a tie simultánne spájajú i oddeľujú, zahŕňajú i vylučujú odlišné komponenty javu hranica. Okrem *border-centered* prístupu sa objavili aj diela, ktoré pristupovali k výskumu hraníc zo štátno-

centralistického pohľadu (*state-centered approach*). Hranica bola vnímaná ako miesto, kde končí suverenita štátu, ako prostriedok separácie. V tomto prístupe sa hranice vnímajú ako miesto konfliktov, ako miesto s veľkým potenciálom na ilegálne aktivity, na pašeráctvo a ilegálnu migráciu.

G. Anzaldúová (1987) a R. Rosaldo (1989) skúmali rozmer hraničnej kultúrnej hybridnosti. Presadzovali ideu „hraničnej kultúry“, ktorá je špecifická pre hraničné oblasti a je odlišiteľná a často sa dostáva do protikladu voči národnej (štátnej) kultúre. Pozornosť G. Anzaldúovej a R. Rosalda sa sústredila na zdôrazňovanie odlišností, polarizácie a separizácie identít a kultúr v hraničnom prostredí. D. Pellowová (1996), E. E. Zerubavel (1991) alebo Y. Lapid, D. Jacobson a A. Mathias (2001) vo svojich prácach skúmali nielen to, čo je hranica, ale hlavne, ako vplyva na každodenný život ľudí žijúcich v hraničnom prostredí, na ich kultúru, identitu, sociálny i politický život. Kritickou analýzou týchto špecifických politických komunít prinášali nové poznatky do teórie medzinárodných vzťahov, antropológie, politológie a príbuzných vedných odborov.

Záver

Border studies vznikli nezávisle v americkom a európskom vedeckom prostredí ako reakcia na medzinárodné politické procesy. V počiatočnom štádiu nemal výskum hraníc ucelenú koncepciu predmetu skúmania. Výskum sa formoval interdisciplinárne a syntetizoval poznatky viacerých spoločenskovedných disciplín ako kulturológia, etnológia, postmoderná antropológia, sociálna psychológia, história, politológia, teória práva alebo politická geografia. Pozornosť výskumu sa sústredila na viaceré čiastkové záujmy jednotlivých aktérov reálne žijúcich v hraničnom regióne. Výskum hraníc sa paradoxne zintenzívnili v súvislosti s globalizačným diskurzom „sveta bez hraníc“, či sveta s hranicami, ktoré sa stali bezvýznamné. V americkom vedeckom prostredí bolo kľúčové pre rozvoj *border studies* vytvorenie jednotného trhu medzi Kanadou, USA a Mexikom (NAFTA - *North American Free Trade Agreement*), ako aj teroristické útoky 11. septembra 2001 (v období po týchto útokoch sa politické elity začali vnímať hranice ako súčasť ochrany pred terorizmom, čo sa odzrkadlilo aj v oblasti

politiky riadenia hraníc). V európskom prostredí k rozvoju výskumu hraníc výrazne prispela európska integrácia.

Konceptualizácie výskumu hraníc poukazujú na to, že problematika hraníc ponúka spektrum možností ďalšieho výskumu: od lingvistického výskumu, diskurznej analýzy, právnych a ekonomických analýz, cez etnografický výskum skúmajúci hraničné regióny a identity, až po politickú regionalizáciu a cezhraničnú spoluprácu. Rôznorodosť možných prístupov môže popri geografoch prispieť k rozvoju *border studies* sociálnym antropológom, politológom, historikom, psychológom, sociológom, čo naznačuje, že výskum hraníc je komplexný spoločenský proces, ktorý sa nedotýka iba hraničných regiónov.

Literatúra:

- ANDERSON, J. – O'DOWD, L.: (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, roč. 33, č. 7 (1999), s. 593 – 604.
- ANZALDÚA, G.: *Borderlands/ La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco, Spinsters/Aunt Lute Press 1987.
- BEHAR, R.: *Translated Woman: Crossing the Border with Esperanza's Story*. Boston, Beacon Press 1993.
- CALDERÓN, H. – SALDÍVAR, J. D. (eds.): *Criticism in the Borderlands. Studies in Chicano Literature, Culture, and Ideology*. Durham, Duke University Press 1991.
- CANCLINI, N. G.: *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1995.
- DONNAN, H. – WILSON, T. M.: *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford – New York, Berg 1999.
- FERNÁNDEZ-KELLY, M. P.: *For We Are Sold, I and My People: Women and Industry in Mexico's Frontier*. Albany, State University of New York Press 1983.
- GOERTZ, G. – DIEHL, P. F.: *Territorial Changes and International Conflicts*. New York, Routledge 1992.
- GONZÁLEZ, N.: *I am My Language: Discourses of Women and Children in the Borderlands*. Tucson, University of Arizona Press 2001.
- HARTSHORNE, R.: The Concept of Geography as a Science of Space, from Kant and Humboldt to Hettner. *Annals of the Association of American Geographers*, roč. 48, č. 2 (1958), s. 97 – 108.
- HARTSHORNE, R.: *The Nature of Geography. A Critical Survey of the Current Thought in the Light of the Past*. Association of American Geographers, roč. 29 (1939), s. 171 – 645.
- HEYMAN, J. M.: *Life and Labor on the Border: Working People of Northeastern Sonora, Mexico 1886 – 1986*. Tucson, University of Arizona Press 1991.
- HEYMAN, J. M.: On U. S. – Mexico Border Culture. *Journal of the West*, roč. 40, č. 2 (2001), s. 50 – 59.
- HEYMAN, J. M.: The Mexico-United States Border in Anthropology: A Critique and Reformulation. *Journal of Political Ecology*, č. 1 (1994), s. 43 – 65.
- HICK, E.: *Border Writing: The Multidimensional Text*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1991.
- KOLOSSOV, V. – O'LOUGHLIN, J.: New Borders for New World Orders: Territorialities at the Fin-de-siecle. *GeoJournal*, roč. 44, č. 3 (1998), s. 259 – 273.
- KOLOSSOV, V.: Theorizing Borders. *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches*. *Geopolitics*, roč. 10 (2005), s. 606 – 632.
- KRAMASH, O. T.: Transboundary Governmentality on Europe's Postcolonial Edge: The Cypriot Green Line. *Comparative European Policy*, roč. 4 (2006), s. 289 – 307.
- KRISTOF, L.: The Nature of Frontiers and Boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*, roč. 49, č. 3 (1959), s. 269 – 282.
- LAINE, J.: A Historical View on the Study of Borders. In: SEVASTIANOV, S. V. – LAINE, J. – KIREEV, A. A.: *Introduction to Border Studies*. Vladivostok, Dalnauka 2015.
- LAPID, Y. – JACOBSON, D. – MATHIAS, A. (eds.): *Identities, Borders, Orders: New Directions in International Relations Theory*. Minneapolis, University of Minnesota Press 2001.
- MARTÍNEZ, O. J.: *Border People: Life and Society in the U. S.-Mexico Borderlands*. Tucson, University of Arizona Press 1994.
- MINGHI, J. V.: Boundary Studies in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 53, č. 3 (1963), s. 407 – 428.
- NEWMAN, D. – PAASI, A.: Fences and Neighbours in the Post-modern World: Boundary Narratives in Political Geography. *Progress in Human Geography*, roč. 22, č. 2 (1998), s. 186 – 207.
- NEWMAN, D.: Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue. *European Jour-*

- nal of Social Theory, roč. 9, č. 2 (2006), s. 171 – 186.
- O'DOWD, L.: Analysing Europe's Borders. IBRU Boundary and Security Bulletin (2001), s. 67 – 79.
- O'DOWD, L.: The Changing Significance of European Borders. Regional and Federal Studies, roč. 12, č. 4 (2002), s. 13 – 36.
- PAASI, A.: *A Border Theory: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars?* In: WASTL-WALTER, D. (ed.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington, Ashgate Publishing Company 2011, s. 11 – 32.
- PAASI, A.: Boundaries in a Globalizing World. In: ANDERSON, K. et al. (eds.): *Handbook of Cultural Geography*. London, Sage 2003, s. 462 – 472.
- PAASI, A.: Bounded Spaces in a "Borderless World"? *Border Studies, Power, and the Anatomy of the Territory*. Journal of Power, roč. 2, č. 2 (2009), s. 213 – 234.
- PAASI, A.: The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitutions of Regional Identity. *Fennia*, roč. 165, č. 1 (1986), s. 105 – 146.
- PELLOW, D.: *Setting Boundaries: The Anthropology of Spatial and Social Organization*. Westport, CT, Bergin and Garvey 1996.
- PRESCOTT, J. R. V.: *Political Boundaries and Frontiers*. London, Undin Hyman 1987.
- PRESCOTT, J. R. V.: *The Geography of Frontiers and Boundaries*. Hutchinson University Library 1965.
- RATZEL, F.: *The Laws of the Spatial Growth of States*. In: KASPERSON, R. E. – MINGHI, J. V. (eds.): *The Structure of Political Geography*. Chicago, Aldine Publishing Company 1892.
- RATZEL, F.: *Politische Geographie*. München, R. Oldenbourg 1897.
- RATZEL, F.: *Antropogeographie*. Stuttgart, J. Engelhorn 1899.
- RATZEL, F.: *Der Lebensraum: eine biogeographische Studie*. Tübingen, H. Laupp 1901.
- ROSALDO, R.: *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. Boston, Beacon 1989.
- ROSALDO, R.: *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. Boston, Beacon Press 1989.
- RUMLEY, D. – MINGHI, J. (eds.): *The Geography of Border Landscapes*. Routledge, London 1991.
- SCOTT, J. W.: *Borders, Border Studies and EU Enlargement*. In: WASTL-WALTER, D. (ed.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington, Ashgate Publishing Company 2011, s. 123 – 142.
- STARR, H. – MOST, B.: *Inquiry, Logic, and International Politics*. Columbia, University of South Carolina Press 1989.
- TURNER, F. J.: *The Significance of the Frontier in American History*. New York, Henry Holt and co. 1921.
- VÉLEZ-IBÁÑEZ, C. G.: *Border Visions: Mexican Cultures of the Southwest United States*. Tucson, University of Arizona Press 1996.
- VILA, P. (ed.): *Ethnography at the Border*. Minneapolis, University of Minnesota Press 2003.
- VILA, P.: *Border Identifications: Narratives of Religion, Gender, and Class on the U. S.-Mexico Border*. Austin, University of Texas Press 2005.
- WASTL-WALTER, D. (ed.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington, Ashgate Publishing Company 2011.
- WOOD, A. G. (ed.): *On the Border: Society and Culture between the United States and Mexico*. Lanham, MD, S. R. Books 2004.
- YOUNG, O.: *Global Governance. Towards a Theory of Decentralized World Order*. In: YOUNG, O. D. (ed.): *Global Governance. Drawing Insights from the Environmental Experience*. Cambridge, MA – London, MIT Press 1997, s. 273 – 299.
- ZERUBAVEL, E.: *The Fine Line: Making Distinctions in Everyday Life*. New York, The Free Press 1991.

Štúdiá je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy KEGA 054PU-4/2016 „Výskum hraníc a cezhraničná spolupráca: rozšírenie ponuky vysokoškolského vzdelávania v politických vedách“.